

सॅद्रिय शेती आणि भारत

गायत्री वाबळे

कृषी पदवी विद्यार्थिनी

सदगुरू कृषी महाविद्यालय, मिरजगाव

रसायनिक कीटनाशकांचा असंतुलित आणि बेसुमार वापराने जैवविविधता, पक्षी, मानवाचे आरोग्य, यांना हानी पोहोचत आहे. यामुळे शेतीचे अतिशय मोठ्या प्रमाणात नुकसान होताना दिसत आहे. यासाठी सॅद्रिय शेती वर जास्तीत जास्त भर देऊन पर्यावरणाचे होणारे नुकसान थांबवले पाहिजे. त्यासाठी सॅद्रिय शेतीमध्ये भारताने आपली वाटचाल सुरू केली आहे.

सॅद्रिय शेती म्हणजे काय?

सॅद्रिय शेती म्हणजे परंपरागत शेती होय. नैसर्गिक साधनांचा वापर करून औषध, खते तयार करणे व पारंपारिक बियाणांचा वापर करून केलेली विषमुक्त म्हणजेच रसायनांचा वापर टाळून केलेली शेती म्हणजे सॅद्रिय शेती होय. सॅद्रिय शेती करताना कोणत्याही रसायनांचा वापर केला जात नाही. शेण, गोमूत्र, शेतीतील वेगवेगळ्या पिकांचे अवशेष आणि विविध नैसर्गिक साधनांचा वापर करून ही शेती केली जाते. सॅद्रिय शेतीमुळे जमिनीची सुपीकता वाढून पिकाची योग्य वाढ होते आणि आरोग्यास पोषक असणाऱ्या पिकाची निर्मिती होते.

सॅद्रिय खतांचे प्रकार:

सॅद्रिय खतांमध्ये मुख्यतः शेणखत, गांडूळ खत, माशांचे खत, हाडांचे खत, खाटीक खाण्याचे खत, हिखवळीचे खत, इत्यादी असतात.

१) शेणखत:

गाई म्हशींचे शेण, मूत्र, गोठ्यातील पालापाचोळा इत्यादी घटकापासून तयार होणाऱ्या खताला शेणखत म्हणतात. शेणाचा उपयोग बायोगॅसमध्ये ऊर्जा निर्मितीसाठी होतो आणि त्यातून शिल्लक असलेल्या शेणाचा वापर पिकाच्या वाढीसाठी अन्नद्रव्य म्हणून करता येतो.

२) माशांचे खत:

समुद्रकिनारी वाया गेलेल्या माशांपासून तसेच माशांचे तेल काढून घेतल्यानंतर उरलेल्या अवशेषांपासून जे खत तयार होते त्याला माशांचे खत म्हणतात. यामध्ये पालाश, नत्र आणि स्फुरद यांचे प्रमाण सर्वाधिक असते.

३) खाटीक खाण्याचे खत:

जनावराचे अवशेष व रक्तापासून खत बनवतात. यामध्ये स्फुरद आणि नत्र चांगल्या प्रमाणात असते.

४) हिखवळीची खत:

लवकर वाढ होणाऱ्या पिकाची निवड करून त्यांची टाट पेरणी करतात आणि पीक फुलोऱ्यावर येण्याच्या आधी ते नांगराच्या साह्याने जमिनीत त्याला गाढतात, त्याला हिखवळीची खते म्हणतात. त्यामुळे जमीन सुपीक बनते.

सॅद्रिय शेतीची वैशिष्ट्ये:

- जमिनीची सुपीकता वाढते.
- अन्न सुरक्षिततेची खात्री असते.
- आर्थिक उत्पन्नात वाढ आणि खर्चात घट होते.
- निसर्गाचे संतुलन राखण्यास मदत होते.
- पर्यावरण संरक्षण.

भारतात पूर्वी कोणती शेती पद्धती होती?

भारत हा शेतीप्रधान देश आहे परंतु भारतीय कृषी तंत्रज्ञान अतिशय मागास होते. भारतात इसवी सन १९६० च्या दशकात शेतकी संशोधन विकास, तंत्रज्ञानाच्या मदतीने भारतात कृषी उत्पन्न वाढले. हा काळ भारतातील हरितक्रांती म्हणून ओळखला जातो. हरितक्रांतीच्या पूर्वी भारतात सॅद्रिय शेती केली जात असे, परंतु उत्पन्नाचे प्रमाण कमी असे. त्यांच्या सहकाऱ्यांनी जास्त उत्पन्न देणाऱ्या जातीची बियाणांचा विकास, सिंचनाच्या पद्धती, विस्तार व्यवस्थापनाचे आधुनिकीकरण, संकरित बियाणांच्या, कृत्रिम खतांचे व कीटकनाशकांचे वितरण, इत्यादी मार्गावर भर देण्यात आला. भारताच्या कृषी मंत्रालयाचे तत्कालीन सल्लागार एम. एस. स्वामीनाथन यांनी डॉ. नॉर्मन बोरलॉग यांना फाउंडेशन आणि भारती केंद्र शासन यांच्या संयुक्त प्रयत्नातून मेक्सिकोमधील आंतरराष्ट्रीय मका व गहू विकास केंद्रातून गव्हाचे बियाणे आयात करण्यात आले. यामुळे लोकांचा कल 'कमी वेळ जास्त उत्पन्न' याकडे वळत गेला.

भारतात रसायनिक शेती कशी आली?

सॅद्रिय पद्धतीने शेती हरितक्रांती पर्यंत आली. हरितक्रांतीमध्ये रसायनिक खताचा अवलंब भारतात होऊ लागला. सुरुवातीच्या काळात शेतमालात मोठ्या प्रमाणावर उत्पन्न मिळू लागले. मात्र जमीन कठीण होऊ लागली. आजच्या काळात जमीन लाकडाने नांगरत असताना नंतरच्या काळात ती लोखंडी नांगराने नांगराची

लागत असे. अशाप्रकारे नंतर भारतात रासायनिक शेती जास्त प्रमाणात केली जाऊ लागली. त्यामुळे जमिनीची सुपीकता अत्यंत कमी होऊ लागली आहे.

रासायनिक शेतीचे दुष्परिणाम:

- रासायनिक खतांचा अतिरेकी वापर केल्याने त्यातून तयार होणारे धान्य, भाज्या, फळे यामध्ये खतातल्या रासायनांचा अंश उतरतात आणि ती धान्य शरीरासाठी घातक ठरतात.
- तणनाशकांचा वापर केल्याने त्यांचे अंश गव्हामध्ये किंवा तांदळांमध्ये उतरलेले असतात. तो गहू खाणाऱ्यांच्या रक्तात ते उतरतात.
- जमिनीची सुपीकता कमी होते.
- जास्तीत जास्त रासायनिक पदार्थांचा वापर केल्यामुळे जमिनीची सुपीकता कमी होऊन जमीन काही कालांतराने नापीक होऊन जाते.
- कॅन्सर सारखे रोग रासायनिक पदार्थांच्या अंशातून निर्माण झाले आहेत.
- रासायनिक खतांचा वापर केल्यामुळे भाज्यातील जीवनसत्त्वे पूर्णपणे कमी झाली आहेत. त्यामुळे शरीराला पोषक असणारी भाज्यातील जीवनसत्त्वे मिळत नाहीत. त्यामुळे वेगवेगळ्या रोगाला माणूस बळी पडत आहे.

भारताची सेंद्रिय शेतीकडे होणारी वाटचाल:

भारतात मोठ्या प्रमाणात लोकांचे आरोग्य बिघडताना दिसले आहे. सध्याच्या काळात आपण बघतो लोकांची प्रतिकारक्षमता खूप कमी कमी होत आहे. यामुळे लोकांना सेंद्रिय शेतीचे महत्त्व कळायला लागले आहेत. सेंद्रिय माल थोडा महाग मिळाला तरी हरकत नाही, परंतु तोच खाल्ला पाहिजे असा अद्ययावत करणारे लोक आता दिसायला लागले आहेत. काही शेतकरी सेंद्रिय शेती करून लाखो रुपये कमवताना दिसत आहे. त्यामुळे भविष्यात सेंद्रिय शेतीच उपयुक्त ठरणार आहे.

उत्पन्न वाढीच्या उद्देशाने आपण भरपूर उत्पादन देणाऱ्या जाती शोधून काढल्या आहेत. परंतु त्या उत्पन्नाची नैसर्गिक चव गेलेली असते. ऑगस्ट २०२० मध्ये केंद्रीय कृषी मंत्रालयाकडून जाहीर करण्यात आल्यानुसार सेंद्रिय शेती करणार यांच्या संख्येनुसार भारत प्रथम क्रमांकावर पोहोचला आहे.

सेंद्रिय शेती विकासासाठीचे भारतातील प्रयत्न:

सेंद्रिय शेती साठीचा राष्ट्रीय प्रकल्प:

१० व्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये सुरु करण्यात आला आहे. या प्रकल्पाची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे आहेत:

- सर्व हितसंबंधी यांची क्षमता बांधणी करून सेंद्रिय शेतीचा विकास वृद्धी करणे.
- जैविक आणि सेंद्रिय खतांचा गुणवत्तेची मानके ठरविणे आणि त्यांचे गुणवत्ता नियंत्रण करणे.
- मृदा आरोग्य तपासणीसाठी संबंधितांची क्षमता बांधणी.

सहभागात्मक हमी यंत्रणा (पी. जी. एस. - पार्टिसिपेटरी गॅरंटी सिस्टीम): पी जी एस ग्रीन व पी जी एस ऑर्गेनिक अशा दोन प्रकारची मान्यता या यंत्रणेच्या माध्यमातून देण्यात येतात.

परंपरागत कृषी विकास योजना:

राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान अंतर्गत मृदाआरोग्य योजनेमध्ये सन २०१७ पासून हा उपक्रम सुरु करण्यात आला. परंपरागत आणि आधुनिक पद्धतीचा संगम साधून सेंद्रिय शेतीच्या पद्धती शोधणे या उपक्रमाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. सन २०१७ पासून या योजनेअंतर्गत देशात एकूण ४०,००० वलस्टर विकसित करण्यात आले असून, जवळपास पाच लाख हेक्टर क्षेत्रामध्ये लागवड करण्यात आली आहे.

ईशान्य प्रदेशासाठी सेंद्रिय मूल्य शृंखला विकास अभियान:

जागतिक सेंद्रिय बाजारपेठेत भारत एक महत्त्वाचा भागीदार म्हणून उदयास येत आहे. भारताने २०१८ ते २०२१ मध्ये रु. ७१७१ कोटी मूल्याची सेंद्रिय कृषी उत्पादनाची निर्यात केली. यामध्ये प्रामुख्याने जवस, तीळ, सोयाबीन, चहा, वनौषधी, तांदूळ आणि डाळी यांचा समावेश आहे. महाराष्ट्रामध्ये कृषिउत्पादन संघाच्या माध्यमातून लोकांच्या दारापर्यंत फळे आणि भाजीपाला ऑनलाईन विकला जात आहे. सन २००३ पासून सिक्कीम राज्याने सेंद्रिय शेती पद्धत स्वीकारण्यात घोषणा केली आणि सन २०१६ मध्ये देशातील १०० टक्के सेंद्रिय राज्य बनले आहे. सिक्कीम हे जगातले पहिले सेंद्रिय राज्य बनले आहे.

नागपूरच्या सुभाष पाळेकर यांनी कर्जबाजारी शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि रासायनिक शेतीचे दुष्परिणाम दूर करण्याच्या उद्देशाने या संकल्पनेतून शेती करण्याचा प्रयोग सुरु केला. या कार्याबद्दल पाळेकर यांना सन २०१६ मध्ये पद्मश्री पुरस्कार प्रदान करण्यात आला आहे.

सेंद्रिय भाजीपाला बाजारपेठ:

हिंगोली शहरातील एक बाजारपेठ... एक अनोखी बाजारपेठ आहे. उगम ग्रामीण विकास संस्थेमार्फत हिंगोली शहरात जिल्हा परिषदेच्या बाजूला सेंद्रिय भाजीपाला विक्री केंद्र निर्माण करून सेंद्रिय भाजीपाला पिकविणाऱ्या शेतकऱ्यांना हक्काची बाजारपेठ उपलब्ध करून दिली आहे. सेंद्रिय भाजीपाला हे या बाजारपेठेचे वैशिष्ट्य आहे.

“वाढ करू या सेंद्रिय शेतीची,
उंच भरायी घेऊया आरोग्याची”

(संपर्क: +९१ ८७६६४२६३७०)

